

Agencja Restrukturyzacji
i Modernizacji Rolnictwa

ZASADA WZAJEMNEJ ZGODNOŚCI (cross-compliance)

Zmiany obowiązujące od 2018 r. w związku z wprowadzeniem obowiązku stosowania, na obszarze całego kraju, Programu działań mających na celu zmniejszenie zanieczyszczenia wód azotanami pochodzącymi ze źródeł rolniczych

Szanowni Państwo,

W ostatnich latach dużą uwagę poświęca się ochronie jakości wód, na którą wpływ mają m.in. zanieczyszczenia azotanami pochodzącymi z gospodarstw rolnych. Stosowanie nawozów, szczególnie azotowych mineralnych, jak i naturalnych w postaci stałej i płynnej (obornik, gnojówka, gnojowica) jest konieczne w celu uzyskania właściwych plonów, jednakże ich niewłaściwe stosowanie przyczynia się do zanieczyszczenia środowiska.

Ze względu na wagę zagadnienia, kwestia ochrony wód przed zanieczyszczeniami powodowanymi przez azotany pochodzenia rolniczego została uregulowana dyrektywą 91/676/EWG, tzw. dyrektywą azotanową. Przepisy tej dyrektywy zostały wdrożone do prawa krajowego ustawą z dnia 20 lipca 2017 r. - Prawo wodne poprzez wprowadzenie obowiązku stosowania, na obszarze całego kraju, Programu działań mających na celu zmniejszenie zanieczyszczenia wód azotanami pochodzącymi ze źródeł rolniczych, tzw. Programu działań.

Wspomniany Program działań zobowiązuje wszystkich rolników do przestrzegania określonych w nim wymogów dotyczących np.: warunków przechowywania nawozów naturalnych, okresów, dawek i sposobów nawożenia, czy prowadzenia dokumentacji zabiegów agrotechnicznych związanych z nawożeniem.

Wymagania z Programu działań, tak jak dotychczas, wchodzą w zakres zasady wzajemnej zgodności (cross-compliance), z tą różnicą, że będą obowiązywały rolników na obszarze całego kraju.

Przekazując Państwu niniejszą broszurę, chciałbym zwrócić szczególną uwagę właśnie na zmiany, jakie obowiązują w ramach zasady wzajemnej zgodności w związku z wprowadzeniem Programu działań. Zamieszczone tutaj informacje dotyczące wymagań wynikających z tego Programu oraz wskazane sposoby ich realizacji w gospodarstwie, a także przedstawione praktyczne przykłady np. w zakresie wyliczenia wymaganej pojemności miejsc do przechowywania nawozów naturalnych, mają na celu przybliżenie Państwu tej problematyki.

Serdecznie zachęcam do zapoznania się z niniejszą broszurą. Jestem przekonany, że przedstawione w niej informacje będą dla Państwa bardzo przydatne w codziennym zarządzaniu gospodarstwem i jednocześnie ułatwią spełnianie obowiązków wynikających z Programu działań.

Jan Krzysztof Ardanowski
Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi

UWAGA: Niniejsza broszura ma charakter wyłącznie informacyjny i nie zastępuje prawa obowiązującego w Rzeczypospolitej Polskiej. Treść broszury nie może być podstawą do jakichkolwiek roszczeń prawnych.

Informacje zawarte w broszurze są zgodne ze stanem prawnym obowiązującym na dzień złożenia broszury do druku. Mogą one ulec zmianie w wyniku nowelizacji przepisów prawa. Aktualne wymagania dostępne są na stronach internetowych instytucji wymienionych w dalszej części opracowania.*

* Tekst zaakceptowany do druku: 15 października 2018 r.

SPIS TREŚCI:

1	WZAJEMNA ZGODNOŚĆ – PODSTAWOWE INFORMACJE	4
1.1	Co to jest wzajemna zgodność?	4
1.2	Kto prowadzi kontrole?	4
1.3	Gdzie szukać informacji?	4
2	ZMIANY W ZAKRESIE ZASADY WZAJEMNEJ ZGODNOŚCI OBOWIĄZUJĄCE OD 2018 ROKU	5
2.1	Zmiany w zakresie norm Dobrej Kultury Rolnej Zgodnej z Ochroną Środowiska	5
2.2	Zmiany w zakresie wymogów wzajemnej zgodności dotyczące ochrony wód przed zanieczyszczeniami spowodowanymi przez azotany pochodzenia rolniczego (dyrektywa azotanowa)	7
2.2.1	Wymogi dotyczące terminów stosowania nawozów.....	7
2.2.2	Wymogi w zakresie warunków przechowywania nawozów naturalnych oraz postępowania z odciekami	9
2.2.3	Wymogi dotyczące rolniczego wykorzystania nawozów na glebach zamrzniętych, zalanych wodą, nasyconych wodą lub przykrytych śniegiem	12
2.2.4	Wymogi w zakresie warunków rolniczego wykorzystania nawozów w pobliżu wód powierzchniowych	13
2.2.5	Wymogi dotyczące warunków rolniczego wykorzystania nawozów na terenach o dużym nachyleniu.....	13
2.2.6	Wymogi dotyczące dawek i sposobów nawożenia azotem.....	14
2.2.7	Wymogi dotyczące posiadania i przechowywania dokumentacji	17
3	SANKCJE W ZAKRESIE ZASADY WZAJEMNEJ ZGODNOŚCI	18
4	ZAŁĄCZNIKI	20

1 WZAJEMNA ZGODNOŚĆ – PODSTAWOWE INFORMACJE

1.1 *Co to jest wzajemna zgodność?*

Rolnik wnioskujący o płatności bezpośrednie zobowiązany jest do spełnienia norm dotyczących utrzymania gruntów wchodzących w skład gospodarstwa w **Dobrej Kulturze Rolnej zgodnej z ochroną środowiska** (normy DKR) oraz **podstawowych wymogów z zakresu zarządzania**, określonych w załączniku II do rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1306/2013.

Powyższe normy i wymogi składają się na jeden mechanizm noszący wspólną nazwę **zasady wzajemnej zgodności**. Zasada wzajemnej zgodności oznacza powiązanie wysokości uzyskiwanych przez rolników płatności bezpośrednich, a także płatności obszarowych w ramach PROW na lata 2007-2013 i PROW na lata 2014-2020 (tj. płatności dla obszarów z ograniczeniami naturalnymi lub innymi szczególnymi ograniczeniami (ONW), rolnośrodowiskowych, rolno-środowiskowo-klimatycznych, ekologicznych, na zalesianie gruntów rolnych), ze spełnianiem przez nich określonych wymogów.

Wymogi te zostały podzielone na następujące obszary:

- środowisko, zmiany klimatu oraz utrzymanie gruntów w dobrej kulturze rolnej;
- zdrowie publiczne, zdrowie zwierząt i zdrowie roślin;
- dobrostan zwierząt.

1.2 *Kto prowadzi kontrole?*

Organami odpowiedzialnymi za przeprowadzanie kontroli w zakresie wzajemnej zgodności są dwa organy:

- Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) - w zakresie spełniania przez rolnika norm DKR oraz wymogów dotyczących środowiska, zmiany klimatu, zdrowotności roślin i bezpieczeństwa żywności w części dotyczącej produktów pochodzenia roślinnego oraz
- Inspekcja Weterynaryjna - w zakresie identyfikacji i rejestracji zwierząt, zdrowia zwierząt, bezpieczeństwa pasz i żywności w części dotyczącej produktów pochodzenia zwierzęcego oraz dobrostanu zwierząt.

1.3 *Gdzie szukać informacji?*

Informacje o normach i wymogach wzajemnej zgodności można uzyskać na stronach internetowych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi (www.minrol.gov.pl), Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa

(www.arimr.gov.pl) oraz Centrum Doradztwa Rolniczego (www.cdr.gov.pl), a także bezpośrednio w biurach powiatowych i oddziałach regionalnych ARiMR oraz ośrodkach doradztwa rolniczego.

2 ZMIANY W ZAKRESIE ZASADY WZAJEMNEJ ZGODNOŚCI OBOWIĄZUJĄCE OD 2018 ROKU

W niniejszej broszurze przedstawiono informacje na temat zmian jakie obowiązują w zakresie zasady wzajemnej zgodności od 2018 r. Zmiany te obejmują przede wszystkim:

- normy Dobrej Kultury Rolnej Zgodnej z Ochroną Środowiską oraz
- wymogi wzajemnej zgodności w zakresie ochrony wód przed zanieczyszczeniami spowodowanymi przez azotany pochodzenia rolniczego,

które zostały zmodyfikowane w związku z wejściem w życie nowej ustawy - Prawo wodne (Dz. U. poz. 1566, z późn. zm.) oraz rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 5 czerwca 2018 r. w sprawie przyjęcia „Programu działań mających na celu zmniejszenie zanieczyszczenia wód azotanami pochodzącymi ze źródeł rolniczych oraz zapobieganie dalszemu zanieczyszczeniu” (Dz. U. poz. 1339), tzw. „Programu działań”.

2.1 Zmiany w zakresie norm Dobrej Kultury Rolnej Zgodnej z Ochroną Środowiska

Wprowadzono nowe przepisy dotyczące pozwoleń wodnoprawnych dla nawadniania gruntów rolnych wodami podziemnymi lub powierzchniowymi.

Norma DKR: Przestrzeganie procedur wydawania zezwoleń w przypadku nawadniania
--

- Przy nawadnianiu gruntów rolnych wodami w ilości większej niż średniorocznie 5 m³ na dobę lub pobór wód podziemnych lub wód powierzchniowych w ilości średniorocznie większej niż 5 m³ na dobę w celu nawadniania, rolnik powinien posiadać pozwolenie wodnoprawne wydane w trybie określonym w przepisach działu IX Prawa wodnego.

Ponadto w przypadku stosowania nawozów azotowych na gruntach rolnych w pobliżu wód powierzchniowych rolnik powinien pamiętać o zachowaniu odpowiednich stref buforowych wzdłuż cieków wodnych, na których nie wolno stosować tych nawozów.

Należy zwrócić uwagę na wprowadzenie szerszych niż dotychczas stref buforowych na terenie o dużym nachyleniu (stok o nachyleniu większym niż 10% - wzrost pochylenia terenu o 1 m na długości 10 m).

Pamiętaj !

Heleń w niniejszym rozdziale jest mowa o nawozach rozumie się przez to każdą substancję zawierającą związek azotu lub związki azotu rolniczo wykorzystywana w celu zwiększenia wzrostu roślinności, a także odchody zwierzęce, pozostałości z gospodarstw rybackich oraz osady ściekowe (tzw. nawóz azotowy)

Norma DKR: Ustanowienie stref buforowych wzdłuż cieków wodnych

• **Gnojowicy** nie stosuje się w odległości:

- 1) **do 10 m** lub – w przypadku terenu o dużym nachyleniu, w kierunku wód powierzchniowych – **do 15 m** od brzegu:
 - jezior i zbiorników wodnych o powierzchni do 50 ha,
 - cieków naturalnych,
 - rowów, z wyłączeniem rowów o szerokości do 5 m liczonej na wysokości górnej krawędzi brzegu rowu,
 - kanałów, lub
- 2) **do 20 m** lub – w przypadku terenu o dużym nachyleniu w kierunku wód powierzchniowych – **do 25 m** od:
 - a) brzegu jezior i zbiorników wodnych o powierzchni powyżej 50 ha,
 - b) ujęć wody, jeżeli nie ustanowiono strefy ochronnej na podstawie przepisów Prawa wodnego,
 - c) obszarów morskiego pasa nadbrzeżnego.

• **Pozostałych nawozów azotowych (z wyłączeniem gnojowicy)** nie stosuje się w odległości:

- 1) **do 5 m** lub – w przypadku terenu o dużym nachyleniu w kierunku wód powierzchniowych – **do 10 m** od brzegu:
 - jezior i zbiorników wodnych o powierzchni do 50 ha,
 - cieków naturalnych,
 - rowów, z wyłączeniem rowów o szerokości do 5 m liczonej na wysokości górnej krawędzi brzegu rowu,
 - kanałów, lub
- 2) **do 20 m** lub – w przypadku terenu o dużym nachyleniu w kierunku wód powierzchniowych – **do 25 m** od:
 - brzegu jezior i zbiorników wodnych o powierzchni powyżej 50 ha,
 - ujęć wody, jeżeli nie ustanowiono strefy ochronnej na podstawie przepisów Prawa wodnego,
 - obszarów morskiego pasa nadbrzeżnego.

Powyższe **strefy buforowe mogą być zmniejszone o połowę** w przypadku gruntów rolnych z uprawami oraz w przypadku stosowania nawozów przy pomocy urządzeń aplikujących je bezpośrednio do gleby lub podzielenia pełnej dawki

nawozów co najmniej na 3 równe dawki, przy czym odstęp między zastosowaniem tych dawek nawozu nie może być krótszy niż 14 dni.

2.2 *Zmiany w zakresie wymogów wzajemnej zgodności dotyczące ochrony wód przed zanieczyszczeniami spowodowanymi przez azotany pochodzenia rolniczego (dyrektywa azotanowa¹)*

Celem dyrektywy azotanowej jest zmniejszenie zanieczyszczenia wód spowodowanego lub wywołanego przez azotany pochodzące ze źródeł rolniczych oraz zapobieganie dalszemu zanieczyszczeniu wód. Jest to bardzo ważne z uwagi na negatywne oddziaływanie tych związków na życie biologiczne wód, jak również zdrowie ludzi i zwierząt.

W związku z wejściem w życie nowej ustawy - Prawo wodne, na obszarze całego kraju obowiązuje jeden *Program działań*. Zobowiązuje on wszystkich rolników, którzy prowadzą produkcję rolną, w tym działy specjalne produkcji rolnej, oraz działalność, w ramach której są przechowywane odchody zwierzęce lub stosowane nawozy zawierające azot, do gospodarowania zgodnie z określonymi w nim wymogami. *Program działań* obowiązuje od dnia 27 lipca 2018 r.

Uwaga!

W dalszej części broszury, jeśli będzie mowa o nawozach, to tylko w rozumieniu tych, które zawierają azot.

2.2.1 **Wymogi dotyczące terminów stosowania nawozów**

Program działań zawiera szczegółowe terminy, w których dozwolone jest stosowanie nawozów naturalnych płynnych i stałych oraz nawozów azotowych mineralnych na gruntach rolnych:

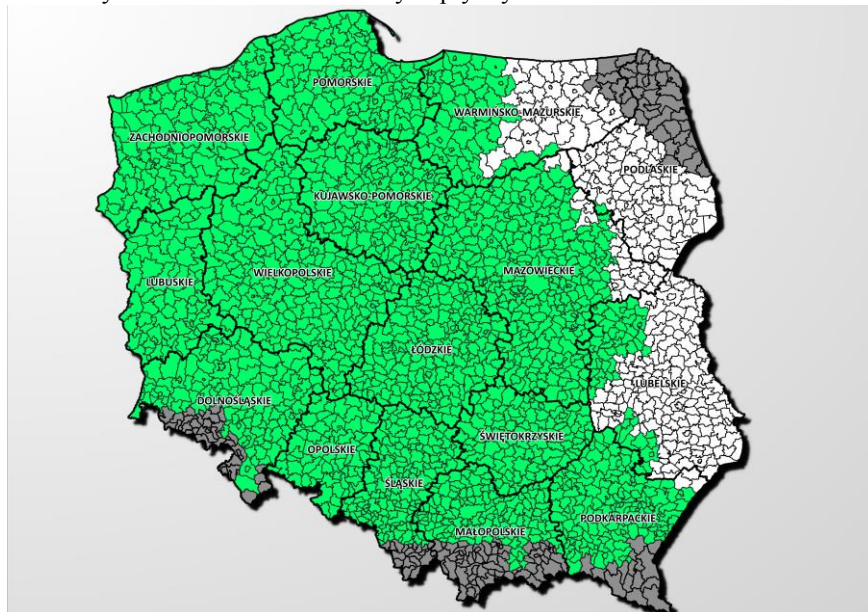
1. **Nawozy naturalne płynne i azotowe mineralne** stosuje się na:
 - **gruntach ornych** w terminie od 1 marca do 20 października, z tym, że w przypadku gruntów ornych położonych na terenie gmin objętych wykazem stanowiącym załącznik nr 2 do *Programu działań*, termin ten został określony od 1 marca do 15 października, natomiast w przypadku gruntów ornych położonych na terenie gmin objętych wykazem stanowiącym załącznik nr 3 do *Programu działań* termin ten określono od 1 marca do 25 października (patrz mapa poglądowa rys. 1).

¹ Dyrektywa Rady 91/676/EWG z dnia 12 grudnia 1991 r. dotycząca ochrony wód przed zanieczyszczeniami spowodowanymi przez azotany pochodzenia rolniczego (Dz. U. L 375 z 31.12.1991, str. 1-8).

- **na uprawy wieloletnie, uprawy trwale i trwale użytki zielone** w terminie od 1 marca do 31 października.

Rys. 1

Mapa poglądowa gmin objętych różnymi terminami stosowania nawozów azotowych mineralnych oraz nawozów naturalnych płynnych

Legenda

- termin stosowania nawozów od dnia 1 marca do dnia 20 października
- termin stosowania nawozów od dnia 1 marca do dnia 15 października (gminy z załącznika nr 2 do *Programu działań*)
- termin stosowania nawozów od dnia 1 marca do dnia 25 października (gminy z załącznika nr 3 do *Programu działań*)

2. Nawozy naturalne stale stosuje się:

- **na gruntach ornych** w terminie od 1 marca do 31 października
- **na uprawy wieloletnie, uprawy trwale i trwale użytki zielone** w terminie od dnia 1 marca do dnia 30 listopada.

Nawożenia nie stosuje się przez cały rok na gruntach, na których nie jest prowadzona produkcja rolna (gruntach odłogowanych). Przed planowanym zakończeniem odłogowania dopuszcza się zastosowanie nawozów jesienią.

Uwaga!

Terminy stosowania wszystkich nawozów azotowych określone dla gruntów ornych oraz gruntów ornych położonych na terenie gmin objętych wykazem stanowiącym załącznik nr 2 i 3 do *Programu działań* (patrz mapa poglądowa rys. 1) nie dotyczą podmiotów, które:

- będą zakładać uprawy jesienią po późno zbieranych przedplonach, buraku cukrowym, kukurydzy lub późnych warzywach. W takim przypadku dopuszczalna dawka azotu w wieloskładnikowych nawozach dla zakładanych upraw nie może przekroczyć dawki 30 kg N/ha. Ponadto należy szczegółowo udokumentować termin zbioru, datę stosowania nawozu, zastosowane nawozy i ich dawkę oraz termin siewu jesiennej uprawy;
- nie mogły dokonać zbiorów lub nawożenia z uwagi na niekorzystne warunki pogodowe, w szczególności nadmierne uwilgotnienie gleby. Dla tych podmiotów termin graniczny stosowania nawozów to dzień 30 listopada.

Wymogi Wzajemnej Zgodności

- Rolnik jest zobowiązany do stosowania nawozów na gruntach rolnych w terminach określonych w *Programie działań*.
- Rolnik, który zakłada uprawy jesienią po późno zbieranych przedplonach, buraku cukrowym, kukurydzy lub późnych warzywach i zastosował nawozy w innym terminie niż określony w *Programie działań*:
 - jest zobowiązany do posiadania dokumentów wskazujących termin zbioru, datę stosowania nawozu, zastosowane nawozy i ich dawkę oraz termin siewu jesiennej uprawy,
 - jest zobowiązany do przechowywania wyżej wymienionych dokumentów – przez okres 3 lat od dnia zakończenia nawożenia wykonanego na podstawie posiadanego planu nawożenia azotem albo na podstawie maksymalnych dawek azotu,
 - stosując wieloskładnikowe nawozy dla zakładanych upraw, nie może przekroczyć dawki 30 kg N/ha.

2.2.2 Wymogi w zakresie warunków przechowywania nawozów naturalnych oraz postępowania z odciekami

Z dniem wejścia w życie *Programu działań*, tj. od dnia 27 lipca 2018 r., rolnicy zobowiązani są do przechowywania nawozów naturalnych płynnych i stałych (wytwarzanych w gospodarstwie rolnym lub przyjętych od innego gospodarstwa) w bezpieczny dla środowiska sposób, zapobiegający przedostawianiu się odcieków do wód i gruntu.

Od początku obowiązywania *Programu działań* rolnicy zobowiązani są do zapewnienia przechowywania **nawozów naturalnych płynnych** w szczelnych zbiornikach

o pojemności umożliwiającej gromadzenie co najmniej 4-miesięcznej produkcji tego nawozu.

Jednocześnie, rolnicy zostali zobligowani do tego, aby w wyznaczonym w *Programie działań* czasie zapewnić odpowiednią powierzchnię lub pojemność posiadanych miejsc do przechowywania nawozów naturalnych (obornika, gnojówki, gnojowicy), tak aby umożliwiła ona przechowywanie: **co najmniej 6–miesięcznej produkcji nawozów naturalnych płynnych** lub **co najmniej 5–miesięcznej produkcji nawozów naturalnych stałych** w okresach, w których te nawozy nie są wykorzystywane rolniczo.

Obowiązują dwa terminy, od których należy zapewnić odpowiednią powierzchnię lub pojemność posiadanych miejsc do przechowywania nawozów naturalnych tj.:

- **od 1 stycznia 2022 r.** – w przypadku rolników prowadzących chów lub hodowlę zwierząt gospodarskich w liczbie większej niż 210 DJP, w tym prowadzących chów lub hodowlę drobiu powyżej 40 000 stanowisk lub chów lub hodowlę świń powyżej 2000 stanowisk dla świń o wadze ponad 30 kg lub 750 stanowisk dla macior lub
- **od 1 stycznia 2025 r.** – w przypadku rolników prowadzących chów lub hodowlę zwierząt gospodarskich w liczbie mniejszej lub równej 210 DJP.

Sposób obliczenia wymaganej pojemności zbiorników lub powierzchni miejsc do przechowywania nawozów naturalnych został zamieszczony w **załączniku nr 1** do niniejszej broszury. Dodatkowo rolnik będzie mógł skorzystać z opracowanej przez Centrum Doradztwa Rolniczego darmowej APLIKACJI, która zostanie udostępniona na stronie internetowej: www.cdr.gov.pl.

W przypadku utrzymywania zwierząt gospodarskich na głębokiej ściółce obornik może być przechowywany w budynku inwentarskim o nieprzepuszczalnym podłożu.

W *Programie działań* określono również wymogi dotyczące sposobów przechowywania kiszzonek, pomiotu ptasiego oraz wymagania związane z zabezpieczeniem gruntu przed odchodami zwierząt futerkowych .

Wymogi Wzajemnej Zgodności

- Rolnik jest zobowiązany do przechowywania nawozów naturalnych płynnych i nawozów naturalnych stałych w bezpieczny dla środowiska sposób, zapobiegający przedostawaniu się odcieków do wód i gruntu przez zapewnienie powierzchni nieprzepuszczalnych miejsc do przechowywania nawozów naturalnych stałych oraz pojemności przykrytych, w szczególności osłoną elastyczną lub osłoną pływającą, zbiorników na nawozy naturalne płynne, które powinny posiadać szczelne dno i ściany.
- Zbiornik na nawozy naturalne płynne zapewnia możliwość gromadzenia co najmniej 4–miesięcznej produkcji tego nawozu, z tym że wymóg ma zastosowanie do dnia, kiedy zacznie obowiązywać docelowa pojemność zbiorników.

- Rolnik prowadzący chów lub hodowlę zwierząt gospodarskich w liczbie większej niż 210 DJP, w tym prowadzący chów lub hodowlę drobiu powyżej 40 000 stanowisk lub chów lub hodowlę świń powyżej 2000 stanowisk dla świń o wadze ponad 30 kg lub 750 stanowisk dla macior jest zobowiązany, **w terminie od dnia 1 stycznia 2022 r.**, do zapewnienia odpowiedniej powierzchni lub pojemności posiadanych miejsc do przechowywania nawozów naturalnych, która umożliwi przechowywanie co najmniej:

- 6–miesięcznej produkcji nawozów naturalnych płynnych lub
- 5–miesięcznej produkcji nawozów naturalnych stałych w okresach, w których te nawozy nie są wykorzystywane rolniczo.

W przypadku gdy wytworzone w gospodarstwie nawozy naturalne podlegają procesom technologicznym przetwarzania lub są przekazywane wymagana pojemność zbiorników oraz powierzchnia miejsc do przechowywania nawozów naturalnych może ulec stosownemu zmniejszeniu.

- Rolnik prowadzący chów lub hodowlę zwierząt gospodarskich w liczbie mniejszej lub równej 210 DJP jest zobowiązany, **w terminie od dnia 1 stycznia 2025 r.**, do zapewnienia odpowiedniej powierzchni lub pojemności posiadanych miejsc do przechowywania nawozów naturalnych, która umożliwi przechowywanie co najmniej:

- 6–miesięcznej produkcji nawozów naturalnych płynnych lub
- 5–miesięcznej produkcji nawozów naturalnych stałych w okresach, w których te nawozy nie są wykorzystywane rolniczo.

W przypadku gdy wytworzone w gospodarstwie nawozy naturalne podlegają procesom technologicznym przetwarzania lub są przekazywane wymagana pojemność zbiorników oraz powierzchnia miejsc do przechowywania nawozów naturalnych może ulec stosownemu zmniejszeniu.

- Rolnik przyjmujący nawozy naturalne na podstawie umowy ma obowiązek zapewnienia, w chwili przyjmowania tych nawozów, odpowiedniej powierzchni lub pojemności posiadanych miejsc do ich przechowywania w bezpieczny dla środowiska sposób, zapobiegający przedostawaniu się odcieków do wód i gruntu.
- W przypadku utrzymywania zwierząt gospodarskich na głębokiej ściółce obornik jest przechowywany w budynku inwentarskim o nieprzepuszczalnym podłożu.
- Nie wolno przechowywać pomiotu ptasiego bezpośrednio na gruncie.
- Nie wolno przechowywać kiszzonek bezpośrednio na gruncie, a rolnik zobowiązany jest do ich przechowywania w szczególności w silosach, rękawach foliowych, na płytach lub na podkładzie z folii, sieczki, słomy, lub innego materiału, który pochłania odcieki, oraz pod przykryciem foliowym.
- Nie wolno przechowywać nawozów naturalnych oraz kiszzonek w odległości mniejszej niż 25 m od:
 - studni lub ujęć wody, jeżeli nie ustanowiono strefy ochronnej na podstawie przepisów ustawy Prawo wodne;

– linii brzegu wód powierzchniowych oraz pasa morskiego.

- Nie wolno utrzymywać zwierząt futerkowych w klatkach i bateriach klatek z ażurową podłogą bez zabezpieczenia gruntu znajdującego się pod nimi, które należy wykonać ze szczelnej i litej, odpornej na mechaniczne uszkodzenia powierzchni, ukształtowanej w sposób zabezpieczający przedostawaniu się odcieku do wód lub gruntu z wyjątkiem utrzymywania tych zwierząt w systemie pastwiskowym z regularną zmianą zadarnionych kwater.
- Nie wolno mieszać i wspólnie przechowywać odchodów zwierząt futerkowych mięsożernych z odpadami pochodzącymi z przygotowania paszy dla tych zwierząt.

Czasowe składowanie obornika na przymie

W *Programie działań* przewidziano także możliwość czasowego przechowywania obornika bezpośrednio na gruntach rolnych. W przypadku skorzystania z tej możliwości rolnik zobowiązany jest do spełnienia określonych wymagań.

Wymogi Wzajemnej Zgodności

- Zabrania się przechowywania obornika bezpośrednio na gruntach rolnych przez okres dłuższy niż 6 miesięcy od dnia utworzenia każdej z przym.
- Rolnik jest zobowiązany do zlokalizowania przymy poza zagłębieniami terenu, na możliwie płaskim terenie, o dopuszczalnym spadku do 3%, w miejscu niepiaszczystym i niepodmokłym, w odległości większej niż 25 m od linii brzegu wód powierzchniowych, pasa morskiego i ujęć wód, jeżeli nie ustanowiono strefy ochronnej na podstawie przepisów ustawy Prawo wodne.
- Lokalizację przymy oraz datę złożenia obornika w danym roku na danej działce należy zaznaczyć na mapie lub szkicu działki. Dokumenty te należy przechowywać przez okres 3 lat od dnia zakończenia przechowywania obornika.
- Obornik na przymie można ponownie przechowywać w tym samym miejscu po upływie 3 lat od dnia zakończenia poprzedniego przechowywania obornika.

2.2.3 Wymogi dotyczące rolniczego wykorzystania nawozów na glebach zamrzniętych, zalanych wodą, nasyconych wodą lub przykrytych śniegiem

Program działań wprowadza zakaz stosowania nawożenia na glebach zamrzniętych, zalanych wodą, nasyconych wodą, pokrytych śniegiem. Zakaz ten nie dotyczy gleby zamrzniętej, która rozmarza co najmniej powierzchniowo w ciągu dnia.

Wymóg Wzajemnej Zgodności

- Nie wolno stosować nawozów na glebach zamrzniętych, z wyjątkiem gleby, która rozmarza co najmniej powierzchniowo w ciągu dnia, lub na glebach zalanych wodą lub nasyconych wodą lub pokrytych śniegiem.

2.2.4 Wymogi w zakresie warunków rolniczego wykorzystania nawozów w pobliżu wód powierzchniowych

Stosując nawozy na gruntach rolnych należy zachować odpowiednie odległości od wód powierzchniowych. Ustalone odległości od wód powierzchniowych, w jakich można stosować nawozy, są zgodne z normami Dobrej Kultury Rolnej (patrz rozdział 2.1 – norma DKR *Ustanowienie stref buforowych wzdłuż cieków wodnych*).

Ważne jest również to, aby zachować odpowiednią odległość od wód powierzchniowych podczas mycia rozsiawaczy nawozów i sprzętu do aplikacji nawozów.

Wymogi Wzajemnej Zgodności

- Nie wolno myć rozsiawaczy nawozów i sprzętu do aplikacji nawozów oraz rozlewać wody z ich mycia w odległości mniejszej niż 25 m od brzegu:
 - zbiorników wodnych, jezior, cieków naturalnych, rowów, kanałów oraz ujęć wody, jeżeli nie ustanowiono strefy ochronnej na podstawie przepisów ustawy Prawo wodne, oraz
 - obszarów morskiego pasa nadbrzeżnego.

2.2.5 Wymogi dotyczące warunków rolniczego wykorzystania nawozów na terenach o dużym nachyleniu

Zgodnie z *Programem działań* rolnicy posiadający działki rolne na terenie o dużym nachyleniu (stok o nachyleniu większym niż 10% - wzrost pochylenia terenu o 1 m na długości 10 m) zobowiązani są do przestrzegania określonych zasad nawożenia pól. W przypadku, gdy działka rolna znajduje się na terenie o dużym nachyleniu w kierunku wód powierzchniowych, rolnicy podczas nawożenia pól powinni zachować bezpieczne odległości od tych wód, które zostały opisane w rozdziale 2.1 dotyczącym normy DKR w zakresie stref buforowych (patrz str. 6-8).

Na pozostałej części terenu o dużym nachyleniu dozwoloną ilość nawozów azotowych mineralnych należy rozdzielić w taki sposób, aby poszczególne ich dawki nie przekraczały 100 kg N/ha.

Ważna jest technika stosowania nawozów. Przed wzejściem roślin, stosując nawozy na gruntach ornych, należy aplikować je bezpośrednio do gleby lub przyorywać lub wymieszać z glebą. Należy pamiętać, że nawozy naturalne należy przyorać lub wymieszać z glebą w ciągu 4 godzin od zastosowania, jednak nie później niż następnego dnia po ich zastosowaniu. Natomiast w okresie wegetacji roślin nawozy należy stosować przy największym zapotrzebowaniu roślin w azot.

Wymogi Wymogi Wzajemnej Zgodności

- Rolnik stosując nawozy azotowe mineralne na gruntach położonych na terenie o dużym nachyleniu, jest zobowiązany do rozdzielania dawek tych nawozów tak, aby poszczególne dawki nie przekraczały 100 kg N/ha.
- Rolnik stosując nawozy na gruntach ornych położonych na terenie o dużym nachyleniu, jest zobowiązany do dokonania ich bezpośredniej aplikacji do gleby lub przyorania lub wymieszania z glebą, a w okresie wegetacyjnym roślin uprawnych – do stosowania ich przy największym zapotrzebowaniu roślin na azot; przyorania lub wymieszania z glebą dokonuje się w ciągu 4 godzin od zastosowania nawozu naturalnego, jednak nie później niż następnego dnia po jego zastosowaniu.
- Rolnik uprawiając działkę rolną położoną na terenie o dużym nachyleniu jest zobowiązany do jej uprawiania w kierunku poprzecznym do nachylenia stoku, stosując odkładanie skiby w górę stoku, o ile pozwala na to wielkość i usytuowanie tej działki rolnej lub przy zastosowaniu konserwujących systemów uprawy zapobiegających wymywaniu, takich jak uprawa uproszczona, uprawa uproszczona pasowa lub uprawa zerowa, z wyjątkiem części terenu o dużym nachyleniu określonym w rozdziale 1.2.3 ust. 1–3 *Programu działań*. Wymóg nie dotyczy działki rolnej mniejszej niż 1 ha, na której stosuje się uproszczony system uprawy.
- Nie wolno przechowywać nawozów na terenie o dużym nachyleniu w odległości 25 m od linii brzegu wód powierzchniowych, pasa morskiego i ujęć wód, jeżeli nie ustanowiono strefy ochronnej na podstawie przepisów ustawy Prawo wodne.

2.2.6 Wymogi dotyczące dawek i sposobów nawożenia azotem

Zgodnie z wymaganiami roczna dawka nawozów naturalnych wykorzystywanych rolniczo nie może przekroczyć dawki 170 kg azotu (N) w czystym składniku na 1 ha użytków rolnych.

Sposób wyliczenia ilości N w nawozach naturalnych został zamieszczony w załączniku 4 i 6 do *Programu działań*.

Dodatkowo w *Programie działań* zostały określone obowiązki związane z opracowaniem przez rolników planu nawożenia azotem, albo stosowania dawek nieprzekraczających maksymalnych ilości azotu działającego ze wszystkich źródeł dla upraw w plonie głównym.

Uwaga!

Stosowanie nawozów w dawkach nieprzekraczających maksymalnych ilości azotu obowiązuje od dnia 27 lipca 2018 r. Natomiast obowiązek posiadania planu nawożenia azotem ma zastosowanie od dnia 1 stycznia 2019 roku.

PLAN NAWOŻENIA AZOTEM

opracowuje się odrębnie dla każdej działki rolnej. Do opracowania tego planu zobowiązani są rolnicy, którzy:

- I. prowadzą chów lub hodowlę drobiu powyżej 40 000 stanowisk lub chów lub hodowlę świń powyżej 2 000 stanowisk dla świń o wadze ponad 30 kg lub 750 stanowisk dla macior;
 - opracowują oni **plan zgodnie z zasadami dobrej praktyki rolniczej**, na podstawie składu chemicznego nawozów oraz potrzeb pokarmowych roślin i zasobności gleb, uwzględniających stosowane odpady i nawozy. Następnie powinni zwrócić się do okręgowej stacji chemiczno-rolniczej w celu uzyskania pozytywnej opinii, o tym planie i doręczyć ją wraz z kopią planu wójtowi (burmistrzowi, prezydentowi miasta) oraz wojewódzkiemu inspektorowi ochrony środowiska, właściwemu ze względu na miejsce stosowania nawozów naturalnych lub produktów pofermentacyjnych,
- II. posiadają gospodarstwo rolne o powierzchni powyżej 100 ha użytków rolnych, lub uprawiają uprawy intensywne, których lista została określona w załączniku nr 7 do *Programu działań*, na gruntach ornych na powierzchni powyżej 50 ha, lub utrzymują obsadę większą niż 60 DJP według stanu średniorocznego, lub nabyli nawóz naturalny lub produkt pofermentacyjny do bezpośredniego rolniczego wykorzystania od rolnika, który prowadzi chów lub hodowlę drobiu powyżej 40 000 stanowisk lub chów lub hodowlę świń powyżej 2 000 stanowisk dla świń o wadze ponad 30 kg lub 750 stanowisk dla macior, lub od podmiotu importującego;
 - opracowują ten **plan za pomocą uproszczonego bilansu azotu**, który został określony w załączniku nr 8 do *Programu działań*, albo przy zastosowaniu programu nawozowego obejmującego wymagania dla uproszczonego bilansu azotu określonego w tym załączniku. *Program działań* dostępny jest na stronie: <http://dziennikustaw.gov.pl/DU/2018/1339/1>. Rolnik będzie mógł również skorzystać z opracowanej przez Centrum Doradztwa Rolniczego darmowej APLIKACJI, która zostanie udostępniona na stronie internetowej: www.cdr.gov.pl.

MAKSYMALNE DAWKI AZOTU

Rolnicy, których nie dotyczy obowiązek opracowania planu nawożenia azotem, stosują nawozy w dawkach nieprzekraczających maksymalnych ilości azotu działającego ze wszystkich źródeł, które zostały określone w tabeli 14 załącznika nr 9 do *Programu działań*. Załącznik zawiera listę upraw z przypisaną do tej uprawy maksymalną ilością azotu działającego pochodzącą ze wszystkich źródeł.

Niemniej jednak rolnicy mogą dobrowolnie opracować plan nawożenia azotem – wówczas stosują dawki nawożenia azotem zgodnie z opracowanym planem.

Wymogi Wzajemnej Zgodności

- Roczna dawka nawozów naturalnych wykorzystywanych rolniczo zawiera nie więcej niż 170 kg azotu w czystym składniku na 1 ha użytków rolnych.
- Rolnik, który prowadzi chów lub hodowlę drobiu powyżej 40 000 stanowisk lub chów lub hodowlę świń powyżej 2 000 stanowisk dla świń o wadze ponad 30 kg lub 750 stanowisk dla macior jest zobowiązany do **posiadania planu nawożenia azotem** opracowanego odrębnie dla każdej działki rolnej, przy czym:
 - 1) opracowuje ten plan zgodnie z zasadami dobrej praktyki rolniczej, na podstawie składu chemicznego nawozów oraz potrzeb pokarmowych roślin i zasobności gleb, uwzględniających stosowane odpady i nawozy;
 - 2) uzyskuje pozytywną opinię okręgowej stacji chemiczno-rolniczej, zwanej dalej „okręgową stacją”, o tym planie – nie później niż do dnia rozpoczęcia stosowania nawozu naturalnego lub produktu pofermentacyjnego;
 - 3) doręcza wójtowi (burmistrzowi, prezydentowi miasta) oraz wojewódzkiemu inspektorowi ochrony środowiska, właściwemu ze względu na miejsce stosowania nawozów naturalnych lub produktów pofermentacyjnych, kopię tego planu, wraz z pozytywną opinią okręgowej stacji o tym planie, nie później niż do dnia rozpoczęcia stosowania nawozu naturalnego lub produktu pofermentacyjnego.
- Rolnik, który posiada gospodarstwo rolne o powierzchni powyżej 100 ha użytków rolnych, lub uprawia uprawy intensywne, których lista została określona w załączniku nr 7 do Programu działań, na gruntach ornych na powierzchni powyżej 50 ha, lub utrzymuje obsadę większą niż 60 DJP według stanu średniorocznego, oraz rolnik który nabył nawóz naturalny lub produkt pofermentacyjny do bezpośredniego rolniczego wykorzystania w celu nawożenia lub poprawy właściwości gleby od rolnika, który prowadzi chów lub hodowlę drobiu powyżej 40 000 stanowisk lub chów lub hodowlę świń powyżej 2 000 stanowisk dla świń o wadze ponad 30 kg lub 750 stanowisk dla macior, lub od podmiotu importującego - jest zobowiązany do posiadania planu nawożenia azotem opracowanego **za pomocą uproszczonego bilansu azotu** odrębnie dla każdej działki rolnej.
- Rolnik, który jest zobowiązany do opracowania planu nawożenia azotem nie może stosować wyższych dawek nawozów niż wynikające z tego planu.
- Rolnik, którego nie dotyczy obowiązek opracowania planu nawożenia azotem, stosuje nawozy w dawkach nieprzekraczających maksymalnych ilości azotu działającego ze wszystkich źródeł określonych w tabeli 14 załącznika nr 9 do Programu działań.
- Rolnik, który prowadzi chów lub hodowlę drobiu powyżej 40 000 stanowisk lub chów lub hodowlę świń powyżej 2000 stanowisk dla świń o wadze ponad 30 kg lub 750 stanowisk dla macior, może zbyć do 30% gnojówki i gnojowicy

do bezpośredniego rolniczego wykorzystania, na podstawie umowy zawartej w formie pisemnej.

- W przypadku przekazywania nawozów naturalnych, rolnik przekazujący te nawozy jest zobowiązany do obliczenia ilości:
 - 1) nawozów naturalnych wytwarzanych w gospodarstwie rolnym i przeznaczonych do przekazania;
 - 2) azotu w nawozach wymienionych w pkt 1.

2.2.7 Wymogi dotyczące posiadania i przechowywania dokumentacji

Rolnicy prowadzący produkcję rolną, w tym działy specjalne produkcji rolnej, oraz przechowujący odchody zwierzęce lub stosujący nawozy zobowiązani są do przestrzegania wymogów związanych z posiadaniem i przechowywaniem stosownej dokumentacji.

Wymogi Wzajemnej Zgodności

- Rolnik, który gospodaruje na powierzchni większej lub równej 10 ha użytków rolnych lub utrzymuje zwierzęta gospodarskie w liczbie większej lub równej 10 DJP według stanu średniorocznego, jest zobowiązany do:

- 1) Prowadzenia **ewidencji zabiegów agrotechnicznych związanych z nawożeniem azotem**, zawierającej informacje o:
 - dacie zastosowania nawozu;
 - rodzaju uprawy i powierzchni uprawy, na której został zastosowany nawóz;
 - rodzaju zastosowanego nawozu;
 - zastosowanej dawce nawozu;
 - terminie przyorania nawozu naturalnego, w przypadku zastosowania tego nawozu na terenie o dużym nachyleniu.

oraz jej przechowywania przez okres 3 lat od dnia zakończenia nawożenia wykonanego na podstawie posiadanego planu nawożenia azotem albo obliczeń maksymalnych dawek azotu.

Przykładowy wzór ewidencji zamieszczono w **załączniku nr 3** do niniejszej broszury. Rolnik może prowadzić ją w postaci papierowej, w formie zapisów własnych, arkuszy, dzienników lub książki nawozowej, lub w postaci elektronicznej.

- 2) Posiadania obliczeń maksymalnych dawek azotu oraz ich przechowywania przez okres 3 lat od dnia zakończenia nawożenia wykonanego na ich podstawie.
- 3) Posiadania planu nawożenia azotem oraz jego przechowywania (jeśli dotyczy go obowiązek jego sporządzania - patrz pkt 2.2.6) przez okres 3 lat od dnia zakończenia nawożenia wykonanego na jego podstawie.

- Rolnik, który nabył lub sprzedał nawozy naturalne do bezpośredniego rolniczego wykorzystania jest zobowiązany do przechowywania przez okres 3 lat umowy dotyczącej sprzedaży tych nawozów.

3 SANKCJE W ZAKRESIE ZASADY WZAJEMNEJ ZGODNOŚCI

W przypadku nieprzestrzegania norm i wymogów wzajemnej zgodności konsekwencją jest odpowiednie zmniejszenie przyznawanych rolnikowi płatności bezpośrednich oraz płatności w ramach niektórych działań nieinwestycyjnych PROW 2007-2013 oraz PROW 2014-2020, tj. płatności:

- dla obszarów z ograniczeniami naturalnymi lub innymi szczególnymi ograniczeniami (ONW),
- rolnośrodowiskowych,
- rolnośrodowiskowo-klimatycznych
- ekologicznych,
- na zalesianie gruntów rolnych.

Wymiar sankcji za nieprzestrzeganie norm i wymogów uzależniony jest od wielu czynników.

Podstawowe rozróżnienie to niezgodność z przepisami wynikająca z:

- **zaniedbania rolnika (nieumyślność),**
- **winy rolnika (celowość).**

Wysokość sankcji, czyli % obniżenia płatności, zależy od rodzaju i skali naruszenia norm i wymogów. Aby ocenić skalę naruszenia, każda niezgodność oceniana jest pod kątem trzech kryteriów:

- zasięgu,
- dotkliwości,
- trwałości.

W przypadku, gdy stwierdzona niezgodność wynika z zaniedbania ze strony rolnika, obniżka ta będzie z zasady stanowić 3% całkowitej kwoty płatności. W zależności od stopnia naruszenia sankcja może zostać obniżona do 1% lub zwiększona do 5%. Szczegółowe informacje dotyczące sposobu oceny naruszeń oraz naliczanych sankcji za nieprzestrzeganie norm i wymogów określone są w rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 13 maja 2015 r. *w sprawie liczby punktów, jaką przypisuje się stwierdzonej niezgodności, oraz procentowej wielkości kary administracyjnej w zależności od liczby punktów przypisanych stwierdzonym niezgodnościom* (Dz. U. poz. 743 z późn. zm.).

W przypadku, gdy rolnik celowo dopuści się stwierdzonej niezgodności, obniżka będzie z zasady wynosić 20% całkowitej kwoty. Jednakże Agencja Płatnicza może, na podstawie oceny przedłożonej przez właściwy organ kontroli w raporcie z czynności

kontrolnych, podjąć decyzję o obniżeniu procentu do wysokości nie mniejszej niż 15% lub zwiększeniu do 100% całkowitej kwoty.

Jeżeli naruszenie z tym samym wymogiem lub normą zostanie wykryte u rolnika więcej niż raz w ciągu trzech kolejnych lat kalendarzowych, mamy do czynienia z powtarzalnością. W przypadku stwierdzenia powtarzającej się niezgodności, naliczony procent sankcji zostanie pomnożony x 3, jednak maksymalna wysokość sankcji nie może przekroczyć 15% całkowitej kwoty płatności. Oznacza to, że jeśli np. za pierwszym razem niezgodność karana jest na poziomie 3% obniżki płatności, to za drugim razem sankcja wyniesie już 9% (3% x 3). W momencie, gdy sankcja zostanie naliczona w wysokości 15% za niezgodności powtarzalne, beneficjent zostaje powiadomiony, że w kolejnym roku takie naruszenie będzie traktowane jako niezgodność celowa, która jest sankcjonowana bardziej dotkliwie.

W przypadku, gdy kwota zmniejszenia lub wykluczenia z płatności jest równa lub **mniejsza od równowartości 100 euro**, sankcje nie są naliczane, ale obowiązkiem rolnika jest usunięcie stwierdzonych nieprawidłowości. Rolnik jest powiadamiany o stwierdzeniu niezgodności i obowiązku podjęcia działania naprawczego. Stwierdzenie w czasie kontroli niezrealizowania zaleconego działania naprawczego spowoduje odpowiednie zmniejszenie płatności.

4 ZAŁĄCZNIKI

Załącznik nr 1.

Sposób obliczenia wymaganej pojemności zbiorników lub pojemności płyt obornikowych do przechowywania nawozów naturalnych².

W celu obliczenia wymaganej pojemności zbiornika na gnojowicę albo gnojówkę lub pojemności płyty obornikowej należy ustalić wielkość DJP, czyli przeliczyć zwierzęta utrzymywane w gospodarstwie na liczbę Dużych Jednostek Przeliczeniowych (**KROK I**). Następnie obliczyć wymaganą pojemność miejsc do przechowywania nawozów naturalnych (**KROK II**).

KROK I – Obliczenie DJP

W gospodarstwie rolnym w ciągu roku dochodzi do wielu zmian w składzie stada zwierząt gospodarskich. Proces ten można przedstawić poprzez sporządzenie tak zwanego obrotu stada. W pierwszej kolejności należy obliczyć przelotowość zwierząt gospodarskich, które przebywały w danej grupie technologicznej a następnie obliczyć stany średnioroczne.

Wyliczenia te doprowadzą nas do ustalenia wielkości DJP.

1. Obliczanie sztuk przelotowych

Sztuki przelotowe – liczba zwierząt gospodarskich, które przebywały w danej grupie technologicznej w ciągu roku.

➔ gdy zwierzęta gospodarskie przebywają w danej grupie technologicznej rok lub dłużej:

$\text{sztuki przelotowe} = (\text{stan początkowy} + \text{stan końcowy}) / 2$

➔ gdy zwierzęta gospodarskie przebywają w danej grupie technologicznej krócej niż rok:

$\text{sztuki przelotowe} = \text{sztuki sprzedane} + \text{sztuki przeklasyfikowane} + [(\text{sztuki padłe} + \text{sztuki poddane ubojowi z konieczności}) / 2] + [(\text{stan końcowy} - \text{stan początkowy}) / 2]$

gdzie:

stan początkowy – liczba zwierząt gospodarskich danej grupy technologicznej gatunku na początku roku

stan końcowy – liczba zwierząt gospodarskich danej grupy technologicznej gatunku na koniec roku

² źródło: Opracowano na podstawie *Programu działań*

sztuki sprzedane – liczba zwierząt gospodarskich danej grupy technologicznej gatunku sprzedana w ciągu roku (w tym ubój na własne potrzeby)

sztuki przeklasyfikowane – liczba zwierząt gospodarskich danej grupy technologicznej gatunku, która z powodu wieku, etapu wzrostu lub stanu fizjologicznego została zaklasyfikowana do innej grupy technologicznej

sztuki padłe – liczba zwierząt gospodarskich danej grupy technologicznej gatunku, które na skutek chorób lub innych zdarzeń losowych padły w okresie przebywania w tej grupie i nie nadają się do dalszego przetwórstwa i powinny być zutylizowane

sztuki poddane ubojowi z konieczności – liczba zwierząt gospodarskich danej grupy technologicznej gatunku, które musiano uśmiercić na skutek zranień i przyczyn losowych, nierokujących na powrót do poprzedniego stanu zdrowia, a będących pełnowartościowym surowcem przetwórczym

2. Obliczanie stanu średniorocznego

Stan średnioroczny – średnia liczba zwierząt gospodarskich w poszczególnych grupach technologicznych.

⇒ gdy zwierzęta gospodarskie przebywają w danej grupie technologicznej rok lub dłużej to :

stan średnioroczny = (stan początkowy + stan końcowy) / 2

⇒ gdy zwierzęta gospodarskie przebywają w danej grupie technologicznej krócej niż rok:

stan średnioroczny = (ilość sztuk przelotowych x ilość miesięcy przebywania w grupie technologicznej) / 12

3. Obliczanie DJP

$$\text{DJP} = \text{S}\acute{\text{S}}1\text{a} \times \text{WP}1\text{a} + \text{S}\acute{\text{S}}1\text{b} \times \text{WP}1\text{b} + \text{S}\acute{\text{S}}1\text{c} \times \text{WP}1\text{c} + \text{S}\acute{\text{S}}2\text{a} \times \text{WP}2\text{a} + \text{S}\acute{\text{S}}2\text{b} \times \text{WP}2\text{b} + \text{S}\acute{\text{S}}2\text{c} \times \text{WP}2\text{c} + \dots + \text{S}\acute{\text{S}}\text{Nz} \times \text{WP}\text{Nz}$$

gdzie:

DJP – liczba Dużych Jednostek Przeliczeniowych

Sś1a – stan średnioroczny dla gatunku 1 i jego grupy technologicznej a

1 do N – kolejne gatunki zwierząt gospodarskich

a do z – kolejne grupy technologiczne dla pojedynczego gatunku

WP – współczynnik przeliczania sztuk rzeczywistych na DJP dla gatunku 1 do N i jego grupy a do z. Odpowiednie wartości współczynnika znajdują się w **Załączniku nr 2** do niniejszej broszury.

KROK II – Sposób obliczania wymaganej pojemności miejsc do przechowywania nawozów naturalnych

W celu wyliczenia niezbędnej pojemności płyty obornikowej lub zbiornika na gnojówkę albo gnojowicę (V) otrzymaną w KROKU I liczbę DJP (I) należy pomnożyć przez wskaźnik pojemności płyty/zbiornika na 1 DJP obrotu stada (II) oraz przez właściwy współczynnik odliczenia okresu pastwiskowego (III), a także przez współczynnik odliczenia dotyczący zastosowanego w gospodarstwie systemu utrzymania zwierząt oraz wyposażenia technicznego (IV) – określonych w tabeli 3.

Jednocześnie niezbędną powierzchnię płyt obornikowych (m²) w stosunku do jej pojemności (m³) wylicza się dzieląc otrzymaną wartość X1 przez deklarowaną wysokość składowania obornika.

Tabela 1. Sposób obliczania pojemności płyty obornikowej lub pojemności zbiornika na gnojowicę albo gnojówkę dla gatunków zwierząt gospodarskich innych niż drób

Lp	Rodzaj wyposażenia	Liczba zwierząt przeliczona na DJP	Pojemność płyty/zbiornika na 1 DJP obrotu stada (m ³)	Współczynnik odliczenia okresu pastwiskowego	Współczynnik odliczenia systemu i wyposażenia technicznego	Pojemność płyty/zbiornika (m ³)
		I	II	III	IV	V
1.	Płyty obornikowe	nDJP	2,1 ¹⁾	A	D	$X1 = 2,1 \times A \times D \times nDJP$
2.	Zbiorniki na gnojówkę	nDJP	1,4 ¹⁾	B	F	$X2 = 1,4 \times B \times F \times nDJP + G$
3.	Zbiorniki na gnojowicę	nDJP	5,8 ¹⁾	C	E, F	$X3 = 5,8 \times C \times E \times F \times nDJP + G$

¹⁾ W przypadku chowu krów mlecznych podane w tabeli pojemności płyty lub zbiornika dotyczą kategorii krów mlecznych o wydajności mlecznej do 6 tys. litrów. Dla krów o wydajności mlecznej 6-8 tys. litrów podane wartości należy zwiększyć o 10 %, a dla krów mlecznych o wydajności mlecznej powyżej 8 tys. litrów o 20%.

Tabela 2. Sposób obliczania pojemności płyty obornikowej i pojemności zbiornika na gnojówkę/odciek z przechowywania obornika dla drobiu

Lp.	Rodzaj wyposażenia	Liczba zwierząt przeliczona na DJP	Pojemność płyty/zbiornika na 1 DJP obrotu stada (m ³)	Współczynnik odliczenia okresu pastwiskowego	Współczynniki odliczenia systemu utrzymania zwierząt oraz wyposażenia technicznego	Pojemność płyty/zbiornika (m ³)
		I	II	III	IV	V
1.	Płyty obornikowe	nDJP	1,2	A	D	$X1 = 1,2 \times A \times D \times nDJP$
2.	Zbiorniki na gnojówkę	nDJP	0,7	B	E, F	$X2 = 0,7 \times B \times E \times F \times nDJP + G$

- nDJP – liczba zwierząt gospodarskich w gospodarstwie rolnym wyrażona w DJP obrotu stada.
- A, B, C – współczynniki **odliczenia okresu pastwiskowego** – współczynnik ma zastosowanie, jeżeli utrzymywane w gospodarstwie rolnym zwierzęta gospodarskie **korzystają z wypasu na pastwisku**. Dla zwierząt gospodarskich utrzymywanych bez pastwiska wartość współczynników A, B, C przyjmuje wartość = 1. Dawka azotu nawozów naturalnych na obszarach pastwisk nie może przekroczyć 170 kg N/rok.
A – dla płyt obornikowych
B – dla zbiorników na gnojówkę
C – dla zbiorników na gnojowicę
- D, E, F – współczynniki odliczenia **ze względu na zastosowane rozwiązania systemów utrzymania** oraz wyposażenie techniczne.
D – system bezściółkowy dla drobiu, system częściowo-rusztowy dla świń
E – podsuszanie pomiotu w chowie drobiu, separowanie gnojowicy (tylko faza ciekła)
F – zadaszenie płyty obornikowej lub przykrycie zbiornika na gnojowicę, w sposób zabezpieczający przed przedostawaniem się opadów, w szczególności osłoną elastyczną.
- H – w przypadku stosowania w gospodarstwie rolnym ciągłych kompleksowych procesów technologicznych przetwarzania nawozów naturalnych, w szczególności produkcji biogazu, kompostowania aeracyjnego, pirolizy, spalania, stosuje się tylko

jeden wspólny współczynnik („H”), którego wartość wynosi $H = 0,5$ dla wszystkich rodzajów wyposażenia.

5. G – współczynnik doliczenia odcieku z powierzchni wybiegu. Wartość współczynnika wyrażoną w m^3 oblicza się ze wzoru $G = P \times 0,15$, gdzie P wyraża powierzchnię wybiegów w m^2 . Dla wybiegów zadaszonych współczynnika G nie uwzględnia się (wartość = 0).
6. X1 do X3 – pojemność płyty obornikowej lub pojemność zbiornika na gnojówkę albo gnojowicę stanowiąca iloczyn liczby zwierząt gospodarskich w gospodarstwie rolnym wyrażonej w DJP (liczba zwierząt gospodarskich wyrażona w DJP może zostać pomniejszona o liczbę zwierząt gospodarskich utrzymywanych w systemie otwartym lub na głębokiej ściółce) i okresu pastwiskowego i pojemności płyty obornikowej lub pojemności zbiornika na gnojówkę albo gnojowicę na 1 DJP. W przypadku zbycia obornika lub gnojowicy uzyskaną wartość X należy procentowo pomniejszyć o poświadczoną dokumentem wielkość przekazanych nawozów. W przypadku stosowania obornika lub gnojowicy dla celów kogeneracji energii, w tym spalania, uzyskaną wartość X należy procentowo pomniejszyć o poświadczoną dokumentacją instalacji ilość nawozów zużytych w tym celu.

Tabela 3. Wartości współczynników odliczenia, o których mowa w tabeli 1 i 2 ¹⁾

Lp.	Gatunek/typ użytkowości zwierząt gospodarskich	Współczynnik					
		A	B	C	D	E	F
1.	Bydło mleczne	0,6	0,7	0,6	-	0,7	0,8
2.	Bydło mięsne	0,5	0,6	0,6	-	0,7	0,8
3.	Konie	0,5	0,6	-	-	-	0,8
4.	Owce, kozy	0,5	0,6	-	-	-	0,8
5.	Jelenie, daniiele, króliki	0,2	0,5	-	-	-	0,8
6.	Świnie	0,7	0,6	0,6	0,8	0,7	0,8
7.	Drób	0,7	0,6	-	0,7	0,8	0,8
8.	Pozostałe	-	-	-	-	-	0,8

¹⁾ W przypadku jednoczesnego chowu kilku gatunków zwierząt gospodarskich uwzględnia się tylko jeden współczynnik, właściwy dla dominującego gatunku, którego obrót stada wyrażony w DJP jest dominujący.

PRZYKŁAD

Obliczanie pojemności płyty obornikowej na 5 miesięcy i pojemności zbiornika na gnojówkę na okres 6 i 4 miesięcy

STADO MIESZANE W SYSTEMIE ŚCIOŁOWYM

Stan na początku roku

4 krowy
2 cielęta do 6 miesiąca
4 lochy
35 warchlaków 2-4 miesięcy
18 tuczników
7 kóz
5 koźląt do 3,5 miesiąca

Stan na koniec roku

5 krów
2 cielęta do 6 miesiąca
2 jałówki od 6 miesiąca do 1 roku
3 lochy
15 prosiąt do 2 miesiąca
40 tuczników
1 padły warchlak od 2 - 4 miesięcy
1 klacz
7 kóz
4 koźłeta sprzedane
1 koźle od 3,5 miesiąca do 1,5 roku
1 locha sprzedana
13 warchlaków sprzedanych

KROK I – Obliczenie DJP

1. Obliczanie sztuk przelotowych

➡ zwierzęta gospodarskie przebywające w danej grupie technologicznej rok lub dłużej:

$\text{sztuki przelotowe} = (\text{stan początkowy} + \text{stan końcowy}) / 2$

Krowy

$(4 \text{ szt. na początku roku} + 5 \text{ szt. na koniec roku}) / 2 = 4,5 \text{ szt.}$

Lochy

$(4 \text{ szt. na początku roku} + 3 \text{ szt. na koniec roku}) / 2 = 3,5 \text{ szt.}$

Kozy

$(7 \text{ szt. na początku roku} + 7 \text{ szt. na koniec roku}) / 2 = 7,0 \text{ szt.}$

Koźłeta od 3,5 miesiąca do 1,5 roku

$(0 \text{ szt. na początku roku} + 1 \text{ szt. na koniec roku}) / 2 = 0,5 \text{ szt.}$

Klacz

$(0 \text{ szt. na początku roku} + 1 \text{ szt. na koniec roku}) / 2 = 0,5 \text{ szt.}$

➡ zwierzęta gospodarskie przebywające w danej grupie technologicznej krócej niż rok:

sztuki przelotowe = sztuki sprzedane + sztuki przeklasyfikowane + [(sztuki padłe + sztuki poddane ubojowi z konieczności) / 2] + [(stan końcowy – stan początkowy) / 2]

Jalówki (6 m-cy – 1 rok)

(0 szt. sprzedanych + 0 szt. przeklasyfikowanych + [(0 szt. padłych + 0 szt. poddanych ubojowi z konieczności)/2] + [(2 szt. na koniec roku – 0 szt. na początku roku)/2] = 1 szt. przelotowa

Cielęta (do 6 miesięcy)

(0 szt. sprzedanych + 2 szt. przeklasyfikowane + [(0 szt. padłych + 0 szt. poddanych ubojowi z konieczności)/2] + [(2 szt. na koniec roku – 2 szt. na początku roku)/2] = 2 szt. przelotowych

Tuczniaki

(0 szt. sprzedanych + 0 szt. przeklasyfikowanych + [(0 szt. padłych + 0 szt. poddanych ubojowi z konieczności)/2] + [(40 szt. na koniec roku – 18 szt. na początku roku)/2] = 11 szt. przelotowych

Warchlaki 2-4 m-cy

(13 szt. sprzedanych + 34 szt. przeklasyfikowanych + [(1 szt. padłych + 0 szt. poddanych ubojowi z konieczności)/2] + [(0 szt. na koniec roku – 35 szt. na początku roku)/2] = 30 szt. przelotowych

Prosięta do 2 m-ca

(0 szt. sprzedanych + 0 szt. przeklasyfikowanych + [(0 szt. padłych + 0 szt. poddanych ubojowi z konieczności)/2] + [(15 szt. na koniec roku – 0 szt. na początku roku)/2] = 7,5 szt. przelotowych

Kozłeta do 3,5 miesiąca

(4 szt. sprzedanych + 1 szt. przeklasyfikowana + [(0 szt. padłych + 0 szt. poddanych ubojowi z konieczności)/2] + [(0 szt. na koniec roku – 5 szt. na początku roku)/2] = 2,5 szt. przelotowych

2. Obliczanie stanu średniorocznego

➔ zwierzęta gospodarskie przebywające w danej grupie technologicznej rok lub dłużej:

stan średnioroczny = (stan początkowy + stan końcowy) / 2

Krowy

(4 szt. na początku roku + 5 szt. na koniec roku)/2 = 4,5 szt.

Lochy

(4 szt. na początku roku + 3 szt. na koniec roku)/2 = 3,5 szt.

Kozy

(7 szt. na początku roku + 7 szt. na koniec roku)/2 = 7,0 szt.

Kozłeta od 3,5 miesiąca do 1,5 roku

(0 szt. na początku roku + 1 szt. na koniec roku) / 2 = 0,5 szt.

Klacz

(0 szt. na początku roku + 1 szt. na koniec roku)/2 = 0,5 szt.

- ☞ zwierzęta gospodarskie przebywające w danej grupie technologicznej krócej niż rok:

stan średnioroczny = (ilość sztuk przelotowych x ilość miesięcy przebywania w grupie technologicznej) / 12

Jałówki (od 6 miesiąca do 1 roku)

(1 szt. przelotowa x 6 miesięcy)/12 = 0,5

Cięła do 6 miesiąca

(2 szt. przelotowe x 6 miesięcy)/12 = 1

Tuczniaki

(1 szt. przelotowych x 2 miesiące)/12 = 1,83

Warchlaki od 2 do 4 miesięcy

(30 szt. przelotowych x 2 miesiące)/12 = 5

Prosięta do 2 miesiąca

(7,5 szt. przelotowych x 2 miesiące)/12 = 1,25

Koźłeta

(2,5 szt. przelotowych x 3,5 miesiąca)/12 = 0,73

3. Obliczanie DJP

$DJP = S\acute{s}1a \times WP1a + S\acute{s}1b \times WP1b + S\acute{s}1c \times WP1c + S\acute{s}2a \times WP2a + S\acute{s}2b \times WP2b + S\acute{s}2c \times WP2c + \dots + S\acute{s}Nz \times WPNz$

Krowy 4,5 x 1DJP + Lochy 3,5 x 0,35 DJP + Kozy 7,0 x 0,15 DJP + Koźłeta od 3,5 miesiąca do 1,5 roku 0,5 x 0,08 + Kłacz 0,5 x 1,2 DJP + Jałówki 0,5 x 0,3 DJP + Cięła 1 x 0,15 DJP + Tuczniaki 1,83 x 0,14 DJP + Warchlaki 5 x 0,07 DJP + Prosięta 1,25 x 0,02 DJP + Koźłeta do 3,5 miesiąca 0,73 x 0,05 = **8,39DJP**

KROK II – Obliczanie pojemności płyty obornikowej i zbiornika na gnojówkę

1. Płyta obornikowa

$X1 = 2,1 \times A \times D \times nDJP$

gdzie :

X1 - pojemność płyty obornikowej w m³

A - współczynnik odliczenia okresu pastwiskowego dla płyt obornikowych jest równy 0,6 ponieważ dominujący w obrocie stada gatunek zwierząt wyrażony w DJP to bydło mleczne.

H - jest to współczynnik, który stosuje się zamiast współczynników odliczenia systemu utrzymania i wyposażenia (D, E, F). Ma on zastosowanie w przypadku stosowania w gospodarstwie rolnym ciągłych kompleksowych procesów przetwarzania nawozów naturalnych, np. produkcji biogazu, kompostowania aeracyjnego, pirolizy, spalania.

Wartość wskaźnika wynosi $H=0,5$. W omawianym przykładzie 40 % obornika przeznaczono do kompostowania areacyjnego w systemie ciągłym.

Zatem w omawianym przykładzie: $X1 = 2,1 \times A \times H \times nDJP$

$$X1 = 2,1 \times 0,6 \times 0,5 \times 8,39 = 5,28 \text{ m}^3$$

Wyliczona pojemność **dla 5 miesięcznego okresu składowania**, przy założonej wysokości pryzmy równej 1 m, wynosi $5,28 \text{ m}^3$.

2. Zbiornik na gnojówkę

$$X2 = 1,4 \times B \times F \times nDJP + G$$

gdzie:

$X2$ – pojemność zbiornika na gnojówkę w m^3

B – współczynnik odliczenia okresu pastwiskowego dla zbiorników na gnojówkę równy $0,7$ ponieważ dominujący w obrocie stada gatunek zwierząt wyrażony w DJP to było mleczne.

F – przykrycie zbiornika na gnojowicę, w sposób zabezpieczający przed przedostawaniem się opadów, w szczególności osłoną elastyczną. W omawianym przykładzie zbiornik jest przykryty osłoną pływającą, dlatego nie można zastosować tego współczynnika odliczenia.

G – współczynnik doliczenia odcieku z powierzchni wybiegu. W omawianym przykładzie nie ma zastosowania.

Zatem w omawianym przykładzie: $X2 = 1,4 \times B \times nDJP$

$$X2 = 1,4 \times 0,7 \times 8,39 = 8,22 \text{ m}^3$$

Wyliczona pojemność **dla 6 miesięcznego okresu gromadzenia gnojówki** wynosi $8,22 \text{ m}^3$

Mając na uwadze, że rolnicy od początku obowiązywania *Programu działań* zobowiązani są do zapewnienia przechowywania nawozów naturalnych płynnych umożliwiających gromadzenie co najmniej 4 – miesięcznej produkcji tego nawozu. Poniżej przedstawiono sposób wyliczenia pojemności zbiornika **dla 4 miesięcznego okresu gromadzenia gnojówki**.

$$X2 = 8,22 \times 0,67 = 5,50 \text{ m}^3$$

gdzie: $0,67$ – współczynnik, który stosuje się przy wyliczaniu pojemności zbiornika na 4 miesiące.

Załącznik nr 2.

Współczynniki przeliczeniowe sztuk rzeczywistych zwierząt gospodarskich na DJP

Gatunek/grupa technologiczna zwierząt gospodarskich	Współczynnik przeliczania sztuk rzeczywistych na DJP	Gatunek/grupa technologiczna zwierząt gospodarskich	Współczynnik przeliczania sztuk rzeczywistych na DJP
Bydło		Kozy	
Buhaje	1,4	Kozy matki	0,15
Krowy	1	Koźlęta do 3,5 miesiąca	0,05
Krowy powyżej 500 kg masy ciała	1,2	Koźlęta od 3,5 miesiąca do 1,5 roku	0,08
Jałówki cielne	1	Pozostałe kozy	0,1
Jałówki powyżej 1 roku	0,8	Tchórze	
Jałówki od 6 miesiąca do 1 roku	0,3	Tchórze samce	0,003
Bydło opasowe powyżej 1 roku	0,9	Tchórze samice	0,0016
Bydło opasowe od 6 miesiąca do 1 roku	0,36	Tchórze młode	0,0008
Cielęta do 6 miesiąca	0,15	Lisy	
Świnie		Lisy pospolite samce	0,017
Knury	0,4	Lisy pospolite samice	0,011
Lochy	0,35	Lisy pospolite młode	0,005
Warchlaki od 2 miesiąca do 4 miesiąca	0,07	Lisy polarne samce	0,020
Prosięta do 2 miesiąca	0,02	Lisy polarne samice	0,016
Tuczniaki, loszki i knurki hodowlane	0,14	Lisy polarne młode	0,006
Konie ras dużych		Jenoty	
Ogiery, klacze, wałachy	1,2	Jenoty samce	0,018
Żrebaki powyżej 2 lat	1	Jenoty samice	0,016
Żrebaki od 1 roku do 2 lat	0,8	Jenoty młode	0,006
Żrebaki od 6 miesiąca do 1 roku	0,5	Norki	
Żrebięta do 6 miesiąca	0,3	Norki samce	0,0042
Konie ras małych		Norki samice	0,0031
Ogiery, klacze, wałachy	0,6	Norki młode	0,0015
Żrebaki powyżej 2 lat	0,5	Nutrie	
Żrebaki od 1 roku do 2 lat	0,35	Nutrie samce	0,009

Żrebaki od 6 miesiąca do 1 roku	0,2	Nutrie samice	0,008
Żrebięta do 6 miesiąca	0,12	Nutrie młode	0,004
Owce		Króliki	
Owce powyżej 1,5 roku	0,1	Króliki samce	0,007
Tryki powyżej 1,5 roku	0,12	Króliki samice	0,007
Jagnięta do 3,5 miesiąca	0,05	Króliki młode	0,004
Jarlaki tryczki	0,08	Szynszyle	
Jarlaki macioriki	0,1	Szynszyle samce	0,0012
Drób		Szynszyle samice	0,0012
Kury, kaczki	0,004	Szynszyle młode	0,0007
Kury do 20 tygodnia	0,0014	Strusie	
Kurczęta brojlery	0,0036	Strusie afrykańskie	0,2
Gęsi	0,008	Strusie Emu i Nandu	0,1
Indyki samce	0,044	Muł	
Indyki samice	0,020		
Przepiórki	0,0003	Muł powyżej 2 lat	0,6
Perlice	0,003	Muł od 1 roku do 2 lat	0,3
Jelenie sika i Daniele		Muł do 1 roku	0,1
Byki	0,22	Osiół	
Łanie	0,13	Osiół powyżej 2 lat	0,5
Pozostałe	0,06	Osiół od 1 roku do 2 lat	0,25
Jelenie szlachetne		Osiół do 1 roku	0,07
Byki	0,42	Bawół domowy	
Łanie	0,24	Bawół domowy powyżej 2 lat	0,7
Pozostałe	0,1	Bawół domowy od 1 roku do 2 lat	0,4
Golębie (mięsne)		Bawół domowy od 6 miesiąca do 1 roku	0,3
Golębie (mięsne)	0,002	Bawół domowy do 6 miesiąca	0,13
Inne zwierzęta o łącznej masie 500 kg, z wyłączeniem ryb			1

Źródło: Program działań

Załącznik nr 3.

Ewidencja zabiegów agrotechnicznych związanych z nawożeniem azotem

Nr działki ewidencyjnej	Data zastosowania nawozu¹⁾	Uprawa, na której zastosowano nawóz (gatunek)	Powierzchnia uprawy (ha)	Powierzchnia, na której zastosowano nawóz (ha)	Rodzaj nawozu (zawartość N)	Dawka zastosowanego nawozu (kg N/ha)	Dawka zastosowanego nawozu (N/ha zastosowaną powierzchnię uprawy)

¹⁾ W przypadku nawożenia na terenie o dużym nachyleniu podaje się również datę przyorania lub wymieszania nawozu naturalnego z glebą.

NOTATKI

Adresy Oddziałów Regionalnych ARiMR

Dolnośląski

52-438 Wrocław, ul. Giełdowa 8
tel. 71 369 74 00
fax: 71 364 37 02
dolnoslaski@arimr.gov.pl

Kujawsko – Pomorski

87-100 Toruń, ul. Dąbrowskiego 4
tel. 56 619 83 04
fax: 56 652 12 99
kujawsko_pomorski@arimr.gov.pl

Lubelski

21-003 Ciecierzyn, Elizówka 65A,
tel. 81 756 88 10
fax: 81 756 39 42
lubelski@arimr.gov.pl

Lubuski

65-120 Zielona Góra, Al. Zjednoczenia 104
tel. 68 329 27 00
fax: 68 451 94 49
lubuski@arimr.gov.pl

Agencja Restrukturyzacji
i Modernizacji Rolnictwa

Podlaski

18-400 Łomża, ul. Nowa 2
tel. 86 215 63 11
fax: 86 216 45 13
podlaski@arimr.gov.pl

Pomorski

81-332 Gdynia, ul. Kottątaja 1
tel. 58 668 60 00
fax: 58 669 68 44
pomorski@arimr.gov.pl

Śląski

42-200 Częstochowa, ul. Sobieskiego 7
tel. 34 378 28 00
fax: 34 324-98-24
slaski@arimr.gov.pl

Świętokrzyski

25-414 Kielce, ul. Warszawska 430
tel. 41 349 09 00
fax: 41 332 84 02
swietokrzyski@arimr.gov.pl

www.arimr.gov.pl

Łódzki

92-202 Łódź, Al. Piłsudskiego 84
tel. 42 675 67 00
fax: 42 674 60 92
lodzki@arimr.gov.pl

Małopolski

31-481 Kraków, ul. Promienistych 1
tel. 12 629 80 30;
fax: 12 421 13 11
malopolski@arimr.gov.pl

Mazowiecki

00-175 Warszawa, Al. Jana Pawła II 70
tel. 22 536 57 08,
fax: 22 860 29 85
mazowiecki@arimr.gov.pl

Opolski

45-836 Opole, ul. Wrocławska 170 G
tel. 77 401 84 00
fax: 77 457 45 23
opolski@arimr.gov.pl

Podkarpacki

35-310 Rzeszów, Al. Tadeusza Rejtana 36
tel. 17 875 60 00
fax: 17 864 25 50
podkarpacki@arimr.gov.pl

Warmińsko-Mazurski

10-038 Olsztyn, ul. Św. Wojciecha 2
tel. 89 521 09 20
fax: 89 522 98 25
warminsko_mazurski@arimr.gov.pl

Wielkopolski

60-479 Poznań, ul. Strzeszyńska 36
tel. 61 84 53 833,
fax: 61 840 06 93
wielkopolski@arimr.gov.pl

Zachodniopomorski

71-245 Szczecin, ul. Szafera 10
tel. 91 469 84 00/01
fax: 91 439 47 63
zachodniopomorski@arimr.gov.pl

Centrala ARiMR

ul. Poleczki 33, 02-822 Warszawa
www.arimr.gov.pl